

Socialhistoria – har den någon mening?

Jan Nasenius

Jan Nasenius departementssekreterare i Socialdepartementet har varit sekreterare i socialutredningen. I denna uppsats diskuterar han socialhistoriens meningsfullhet med hjälp av två modeller och en analys av begreppet mening, och av socialhistoriens innebörd. Efter en genomgång av idealistisk historieuppfattning och materialistisk socialhistoria, finner han att socialhistorisk kunskap kan vara viktig som förberedelse till utvecklingen och som orientering och motivation. Vidgas begreppet socialhistoria att utom mer strikt forskning omfatta källor som förmedlar känslor, åsikter och myter, tex tradition och dokumentärromaner, kan kunskap om den anses påverka den aktuella och framtida verkligheten både socialt och individuellt, både politiskt och psykologiskt.

delser, får inledningsvis gälla för ungefär detsamma som "samhällsnyttig". Det är inte här och nu nödvändigt att söka precisera vad sistnämnda begrepp står för. Det räcker om vi kan vara överens om att termen syftar på faktorer som främjar vissa (politiska) mål för samhällets tillstånd och förändring. Detta provisoriska resonemang kan måhända åskådliggöras med följande schema (fig 1).

De heldragna pilarna markerar således följande tänkta samband: En historisk verklighet som av-sätter erfarenhet och forskning, vilka resulterar bl a i kunskaper som är meningsfulla därför att de är nyttiga för samhället, vilket här betyder att de främjar vissa (till innehållet nu ej angivna) samhällsmål och därigenom påverkar den aktuella och framtida sociala verkligheten.

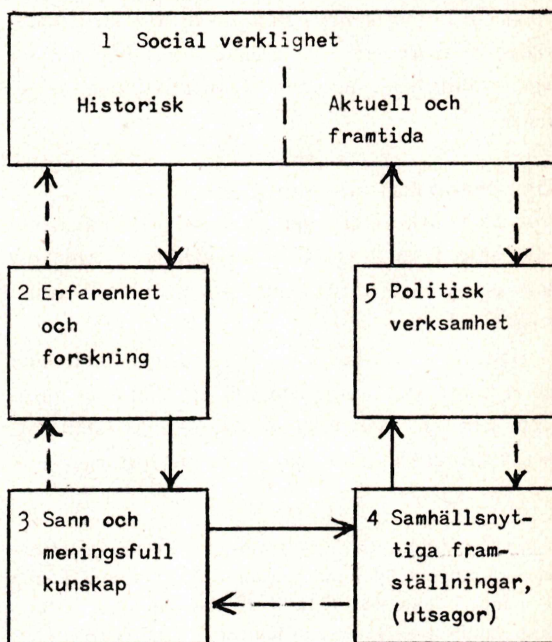
Det är många fasoner på näsor — — —
(Ordspråk från Hälsingland).

Rubrikens fråga vidgas lätt till att gälla historia över huvud. De följande resonemangen har också till stor del en mer allmänhistorisk tillämpning. Socialhistorien får ses som den minsta gemensamma nämnaren.

Meningsfulla kunskaper

Den historiska forskningen går ut på att nå kunskap om tidigare verkligheter. Detta torde betyda att det är sanningen om förflutna sociala förhållanden och tillstånd som socialhistorien skall ta rätt på och förmedla. Låt oss, i varje fall tills vidare, anta att det endast är sanna socialhistoriska utsagor och inte myter som är meningsfulla. Begreppet "meningsfull", som kan ges många bety-

Fig 1. Socialhistoria: meningsfulla verkningar

Streckade pilar markerar en förklaringsmodell, som delvis kompletterar, delvis står i konflikt med modellen som har heldragna pilar (se nedan om idealistisk historieförklaring).

Relationen mellan historisk forskning och politik kan också uttryckas på följande sätt. Politiken är framåtsyftande, resulterar i framtida förändringar (eller i vissa avseenden konstanthållanden). Historien är tillbakablickande och kan sägas ha bl a viktiga kontrollfunktioner i förhållande till politiken. Kanske man här kan tala om en minimi- och en maximifunktion.

Minimifunktionen skulle då innebära att historikern utgår ifrån en viss faktiskt förd politik och söker sedan objektivt fastställa "hur det gick"; hur väl de politiska intentionerna kunde realiseras och vilka orsaker som bestämde det slutliga resultatet. Den historiska forskningen skulle enligt denna teori på sin höjd kunna säga om den politiska *taktiken* var rätt eller fel.

Maximifunktionen däremot förutsätter att historikern utgår ifrån en viss teori om eller värdering av vilken politik som *bör* föras. Denna funktion innefattar alltså anspråk på att den historiska forskningen kan ge objektiva utsagor om inte bara den förda politikens resultat utan även om vilka syften politiken bör främja och hur den politiska *strategin* bör utformas. Både idealistisk och materialistisk teori ger, till skillnad från bl a den sk värdenihilismen, historien den funktionen — se nedan.

Den historiska verklighetsbilden

Om socialhistorikern ger en riktig verklighetsbild eller inte är en fråga bl a om källkritik. Men det kan också vara ett spörsmål om historisk verklighetsteori.¹

Historia tycks länge ha varit propaganda eller skön konst. Det skulle dröja in på 1800-talet innan den fick en mer erkänd vetenskaplig ställning. Starkt förenklat kan man säga att historien som

.....
Socialhistoriska realiteter såsom fattigdom, förtryck och utsugning blir enligt idealismen verkliga först genom ett upplevande subjekt.
.....

vetenskap kom att klyvas efter två olika verklighetsteorier — den idealistiska och den materialistiska historieuppfattningen.

Idealistisk historieuppfattning

Den idealistiska teorin kan delas in på många olika sätt. Det karaktäristiska för idealismen får sägas vara att utan subjekt finns heller inget objekt — utan medvetande ingen verklighet. I fig I ovan markerar de streckade pilarna från 3 till 1 denna teori att verkligheten är avhängig medvetandet. Socialhistoriska realiteter såsom fattigdom, förtryck och utsugning blir verkliga först genom ett upplevande subjekt. Man kan därför också tala om "subjektivism".

Den "objektiva" idealismen däremot gör verkligheten beroende av ett medvetande eller en idé som är universell, vare sig man nu talar om idéernas värld (Platon), monaderna (Leibniz) andarna (Berkeley), eller staten och det absoluta förnuftet (Hegel), etc. Utvecklingen fick därmed också en ändamålsinriktning. För exempelvis Kant var historiens syfte — världsutvecklingens mål — att upprätta en universalstat. För idealisterna blev statsmakten och politiken det historiskt betydelsefulla. Samhällslivet och dess institutioner bildade en organism med ett utompersonellt medvetande. Forskningen gällde inte "tingens" lagbundna, oåtkomliga relationer utan de tankemässiga sammanhangen, etc.

Det är en lära för andar, som inte behöver ha ben att stå på. Det är en lära för campus och kloster.²

"Asocial" historia

Idealismens koncentration på politisk historia vände udden mot det socialhistoriska intresset för folkets liv, seder och tankesätt, som redan upplysningstiden visade (Voltaire: "Essai sur les

¹ Förf är här beroende av främst Per Nyström: *Historieskrivningens dilemma och andra studier* (red Tomas Forsner, Norstedts 1974), Rolf Torstendahl: *Historia som vetenskap* (Natur och Kultur 1966).

² Nyström s 260 om nykantianen Max Weber.

moeurs", "Le siècle de Louis XIV). Idealistisk historieuppfattning med dess inriktning på statslivet gick också tvärs emot samtida forskning med kultur- och socialhistorisk relevans. Så var fallet med ex.vis den framväxande arkeologin, som knappast kunde avse politisk historia utan i hög grad gällde människornas sociala villkor och materiella levnadsförhållanden under gångna tider.³

Från 1800-talet blev den idealistiska historieskrivningen så utbredd att den kan i viss mån sägas ha övertagit den religiösa förkunnelsens funktion att slå vakt om den bestående ekonomiska, politiska och sociala strukturen. Samma gäller socialhistorien så långt man kan tala om en sådan.

För att gå till fig. I: Även om man kan fråga sig hur "sann" och "samhällsnyttig" den nämnda forskningen är torde stå klart att den är "meningsfull" genom sin politiska funktion. Det inledningsvis och preliminärt uppställda sanningskravet måste falla, och utan en teori som ger begreppet "samhällsnytta" ett bestämt innehåll blir termen en tom formel, som gör varken till eller från i sakfrågan.

Materialistisk historieuppfattning

Den på de materiella förhållandena inriktade samhälls- och historiesynen brukar också betecknas med termerna positivism (Comte) och marxism (Marx). Medan idealismen var böjd att se det historiska skeendet som en räkka individuella händelser vars inre egenskaper bildade utgångspunkt för historikernas förklaringar gav positivismen inget utrymme för någon andlig verklighet av speciell karaktär. Comtes sociologi var en på objektiv observation grundad människoforskning efter naturvetenskaplig metod. Det gällde att utforska lagar för mänskligt beteende. Därigenom skulle det bli möjligt att förutsäga sociala/politiska skeenden.

Även för marxismen är yttervärlden primär i förhållande till tanken. Den marxistiska historieuppfattningen innebär enkelt uttryckt att produktionsförhållandena och den ekonomiska strukturen i övrigt betingar den historiska utvecklingen.

³ Nordiska forskare som Hans Hildebrand och Oscar Montelius hörde till banbrytarna.

=====
Vi måste äta, dricka, bo, kläda oss innan vi kan bedriva politik.
=====

Vi måste äta, dricka, bo, kläda oss innan vi kan bedriva politik osv. Produktionen av vissa livsförnödenheter har genomgått olika utvecklingsnivåer, där den kapitalistiska produktionsordningen utgör ett sent led. Historien är en av klasskamp präglad dialektisk process, vars motsatser utgör en helhet. När de produktiva krafterna nått ett bestämt utvecklingsskede uppstår en revolutionär situation som innebär att det gamla produktionssystemet ersätts av ett som svarar mot de aktuella produktiva krafterna.

En viktig faktor i denna samhällssyn är teorin om den "ideologiska överbyggnaden", dvs de politiska, rättsliga, sociala och kulturella institutionerna och föreställningarna etc i ett samhälle. Produktionsförhållandena utgör grunden för denna toppstruktur. Ändras produktionssystemet så ändras också den ideologiska överbyggnaden.

Materialism och socialhistoria

Historien om de sociala förhållandena har en större relevans i den materialistiska världsbilden som är empirisk än i den idealistiska. Den materialistiska historieuppfattningen stänger inte heller ute utan förutsätter sociala erfarenheter och kunskaper i klassmedvetandet som instrument för samhällsförändringen. Utvecklingen är inte mekanisk eller helt bestämd av miljön utan har utrymme för påverkan genom människornas föreställningar, vilja och strävanden som i sin tur har samband med det ekonomiska och sociala läget.

Den materialistiska läran att människorna är produkter av omständigheter och uppfostran, att förändrade människor alltså är produkter av andra omständigheter och ändrad uppfostran, glömmer att omständigheterna förändras just av människorna
— — —

Karl Marx (Tesar om Feuerbach)⁴

⁴ Här taget ur Georg Lukács: Historia och klassmedvetande, s 335 (Bo Cavefors Bokförlag, 1968).

Den marxistiska teorins inriktning på människornas materiella, ekonomiska och sociala situation måste även ha kraftigt stimulerat socialhistorisk forskning och betytt mycket för valet av forskningsobjekt.

Det finns inslag av både metafysik och determinism i den marxistiska teorin men de är inte avgörande.⁵ Visserligen är de teoretiska tolkningarna mångskiftande i den omfattande marxistiska debatten. Här förutsätts emellertid att klassmedvetandet kan påverkas av t ex socialhistorisk forskning. Denna kan alltså inverka på samhällsutvecklingen. En teori att sådan utveckling skulle vara enbart en reflex av den ekonomiska strukturen erbjuder synnerligen stora kunskapsteoretiska svårigheter.

Verklighet och värde

Vårt resonemang har lett fram till följande. En socialhistorisk forskning som bidrar till att belysa sambanden mellan t ex produktionsordningen och de sociala förhållandena ger kunskap som via information och propaganda kan stärka klassmedvetandet och den politiska och fackliga kampen, faktorer som slutligen resulterar i ändrade förhållanden. Förändringarna kan avse centrala, regionala eller lokala strukturer och sträcka sig från en landsomfattande revolution till en lokal förbättring av arbetsplatsförhållandena. Till denna bild kan flera reservationer knytas.

För det första behöver de marxistiskt präglade socialhistoriska utsagorna, lika lite som de borgerliga/idealistiska, vara "sanna" för att påverka samhället; även myter kan vara verkningsfulla. Myter ger inte kunskap om verkligheten men kan vara aktionsutlösande (fig I, 5).

För det andra kan man, som redan antytts, endera gilla eller också ogilla de socialhistoriska utsagorna. Som framgår ovan under Idealistisk historieuppfattning innehåller en rad teorier och ideologier världs- och utvecklingsförklaringar. "Samhällsnyttiga" (fig I, 4) blir då utsagor om en positivt värderad utveckling. Men vad den ena anser

vara positivt och böra ske finner den andra vara negativt och *inte* böra ske.

Då vetenskapen endast har att framställa, vad som är sant, men det är en omening att betrakta en föreställning om ett böra såsom sann, kan ingen vetenskap ha till uppgift att framställa, huru vi böra handla.⁶

Våra värderingar är enligt denna "värdenihilism" varken sanna eller falska och på värderingar grundade utsagor om "samhällsnytta" säger ingenting om verkligheten.⁷ Men värdenihilismen förnekar inte att socialhistoriska värdeomdömen kan vara "meningsfulla" i den betydelsen att de påverkar politiken.

Att förutsäga verkligheten

Vissa av de ovan förda resonemangen förutsätter att socialhistorien kan uppställa lagar för samhällsutvecklingen. Socialhistorien antas då ha prognosvärde genom såväl slutsatser om orsaker som trendanalyser av statistiskt material. Den socialhistoriska forskningens möjligheter att förutsäga verkligheten ger en del av svaret på artikelrubrikens fråga huruvida socialhistorien har någon mening. Här kan olika teorier ställas upp.

Det är t ex rimligt att lokala, avgränsade och i tiden näraliggande utvecklingar kan genom socialhistorisk forskning bedömas lättare än andra.

Härutöver skall bara sägas att socialhistoriskt grundade prognoser kan vara meningsfulla utan att bidra till samhällsförändringen. Om en viss (ond) samhällsutveckling är oundviklig kan människorna måhända ändå *förberedas* så att de är bättre rustade att möta framtida svårigheter. En pessimistisk syn leder lätt till uppfattningen att just denna uppgift nu är den främsta för socialhistorien. — Fig. I ger knappast rum för en sådan utbyggd tolkning av begreppet meningsfullhet.

⁶ Axel Hägerström: Socialfilosofiska uppsatser (Bonniers 1939).

⁷ Teorin om värdet som intet kom att omfattas av bl a A. Ross, L. Wittgenstein, A. J. Ayer och C. L. Stevenson.

⁵ Otto Neurath: Empirische Soziologie (1931), från Nyström, s 264.

.....

Socialhistoria fungerar inte bara i idealistisk och materialistisk mening utan också i en mer allmän bemärkelse som orientering och motivation.

.....

Orientering och motivation

Socialhistoria fungerar inte bara i idealistisk och materialistisk mening utan också i en mer allmän bemärkelse som orientering och motivation. "Skall vi förstå nutiden måste vi känna det förflutna." Socialhistoria är igenkännande.

Ett exempel. I början av 1800-talet klagade landshövdingarna i sina femårsrapporter över att arbetskraften var dyr och att arbetarna inte heller var så värst glada i att arbeta. Hade man tjänat tillräckligt för några dagar tog man ledigt. Typisk är en landshövdingerrapport från Gävle år 1833 som i fråga om dryckenskap och frimåndag säger

att den oseden, åtminstone i Helsingland, vunnit hävd, att drängarna efter slutat arbete om lördagen ej infinna sig hos sina husbönder förrän tisdagsmorgon.⁸

Lägg därtill de gång efter annan återkommande klagomålen över sorglöst utnyttjande av understöd från fattigvården. Den humana fattigvårdslagstiftningen från mitten av 1800-talet (1847 och 1853 års förordningar) följdes också av en social nedrustning genom 1871 års fattigvårdsförordning.⁹ Vi har här föregångare till SAF:s syn idag på sjukfrånvaron och krav på socialpolitisk nedrustning genom att sjukförsäkringen skall försämras. Andra intressanta frågor är hur synen på t ex prostitution och missbruk varierat över tid och hur tidigare inställningar återkommer.

Socialhistoria av bl a detta slag kan ha betydelse för såväl politisk motivation som för kun-

skap och orientering i övrigt. En kvalificerad framtidsbedömning på grundval av historiskt material kräver dock en teoretiskt underbyggd analys — som den framtida faktiska utvecklingen sedan kan ge anledning att revidera.

Brister i socialhistoriska kunskaper

För de något äldre svenskarna är historia en rad årtal, kungalängder och krig. Med den politiska och sociala demokratin har följt att de många människornas situation och sociala förhållanden fått ökad vikt i den allmänna historiesynen. Men har socialhistorien därmed fått tillräckligt utrymme och/eller "rätt" inriktning?

Problemet bör ständigt hållas aktuellt inte minst i fråga om undervisningen i grundskola och gymnasieskola. Idag talas om den historielösa ungdomen. Men frågan är som sagt inte bara omfattningen utan också innehållet. Det är inte uteslutet att i ett land som Sverige med jämnstarka politiska block i olika beslutande församlingar kan bl a avsaknaden av eller innehållet i "den socialhistoriska medvetenheten" bland röstberättigade ungdomar vid vissa tillfällen avgöra var den politiska makten hamnar. Den socialhistoriska produktionen, som förefaller imponerande,¹⁰ skulle förtjäna en närmare kritisk granskning. En sådan faller emellertid utanför ramen för denna artikel.

Den "sociala litteraturens" socialpolitiska kraft

"Erfarenhet och forskning" anger fig I, 2 såsom källor för "sann och meningsfull kunskap" (3) vilka har politisk relevans (4—5). Det framgår av vårt resonemang ovan att en sådan modell är alltför trång för att rymma svaret på artikelrubrikens fråga huruvida socialhistoria har någon mening.

För det första räcker det inte alltid med egen erfarenhet och med forskning. Viktiga källor är t ex tradition liksom andra källor som förmedlar kunskap, känslor och åsikter om socialhistorisk verklighet.

För det andra kan också utsagor som saknar eller

⁸ Ture Nerman: Överheten möter arbetarna. Notiser från arbetarnas kulturhistoriska sällskap 1966.

⁹ Försämringen av fattigvården hade en bakgrund i svåra missväxt- och nödår på 1860-talet. Bönderna fick bära "fattigvårdstungan". Genom representationsreformen hade de fått en politisk makt som de kunde utnyttja för att driva igenom en restriktivare fattigvårdslagstiftning.

¹⁰ Se ex.vis litteraturförteckningen med bl a socialhistoriskt material hos Åke Elmér: Svensk socialpolitik (CWK Gleerups Bokförlag, 1975).

Viktiga källor är *tex tradition liksom andra källor som förmedlar kunskap, känslor och åsikter om socialhistorisk verklighet.*

Det som är social verklighet i dag är social historia i morgon.

har oklart verklighetsunderlag (fantasi, fiktion, myt) medföra politiska effekter. Det betyder att vi måste vidga "socialhistorien" utöver det traditionella. Socialhistorisk "skönlitteratur" är ett exempel på behovet av en vidgning. De proletära författarnas många bilder av inte bara det då aktuella utan också av det förgångna Sverige byggde inte enbart på egen erfarenhet och forskning. Man kan här med Bunny Ragnerstams ord i viss mån tala om "dokumentärromaner".

Arbetsförfattarna kom att bli en politisk kraft i samhällsförändringen. Ett exempel är den sk statarskolan, närmast ett okvädingsord, som Ivar Lo-Johansson omformade till ett program för den proletära, kollektivistiska romanen om statarnas förtryckta situation under lång tid. Utom Lo-Johansson är det främst Jan Fridegård och Moa Martinsson som brukar räknas till skolan. Under 1930-talet förbättrades jordbruksproletärernas förhållanden. Efter en överenskommelse mellan lantarbetsförbundet och lantarbetsgivarföreningen i oktober 1945 avvecklades det flerhundraåriga statssystemet. Utan "statskolans" väldiga insats torde reformen ha dröjt.

Socialhistoria och socialt reformarbete

Fattigdom och vårdpolitik, dess orsaker och verkningar är i både äldre och senare varianter viktiga socialhistoriska frågor. Svensk socialvård står nu inför ett omfattande reformarbete, som skall bli möjligt främst genom socialutredningens förslag. Utredningen avlämnade år 1974 sitt principbeträktande.¹¹ Den avslutar sitt arbete i år med förslag om en ny lagstiftning för den framtida socialtjänsten och föreslår dessutom en särskild so-

cilförsäkringsreform (socialförsäkringstillägg, förk soft). Hela detta reformarbete förutsätter omfattande socialhistoriska kunskaper av socialpolitisk relevans. Det räcker inte med att ha kunskap om vilka sociala svårigheter som finns idag. Man bör helst också känna till deras historiska uppkomst, varaktighet och variation etc.

Det som är social verklighet idag är social historia i morgon. Utan att hårdra ett sådant uttalande kan man anse att en i tiden även näraliggande socialpolitisk statistik har socialhistorisk karaktär. Det nämnda väntade socialförsäkringsförslaget är uppbyggt så att, om det förverkligas, statistik över verksamheten bör kunna utgöra något av "sociala indikatorer" av betydelse för det framtida reformarbetet. Exemplet får antyda den socialpolitiska betydelse som sådan här dokumentation kan komma att få. Samtidigt står klart att historiska data är *en* faktor bland många i det socialpolitiska kraftfältet.

Socialhistoria och "livskvalitet"

Det finns ett stort utbud av socialhistoriskt präglade memoarer, biografier, släkt- och hembygdsböcker samt historiska romaner. Förutom den kunskap och orientering sådan litteratur kan förmedla ger den inte sällan privata läsupplevelser genom att roa och underhålla. Vad *tex* Lars Widings historiska romaner med sociala inslag har betytt för mångas trivsel etc ("livskvalitet") kan vi bara gissa. Men vilken social/politisk funktion har dessa fantasifulla socialhistoriska "reportage"?

Sammanfattning och revision

Som anges i artikelrubriken gäller frågan huruvida socialhistoria har någon mening. Fig I illustrerar själva utgångspunkterna för vårt resonemang. Diskussionen i artikeln har lett fram till en vidgad modell, som *fig II* är avsedd att åskådliggöra.

En jämförelse mellan de båda modellerna I och

¹¹ Socialvården. Mål och medel. SOU 1974: 39—40. Här drogs riktlinjerna för hela socialvårdsreformen upp av socialutredningen, där Axel Gisslén som sekreterare gjorde en avgörande insats.

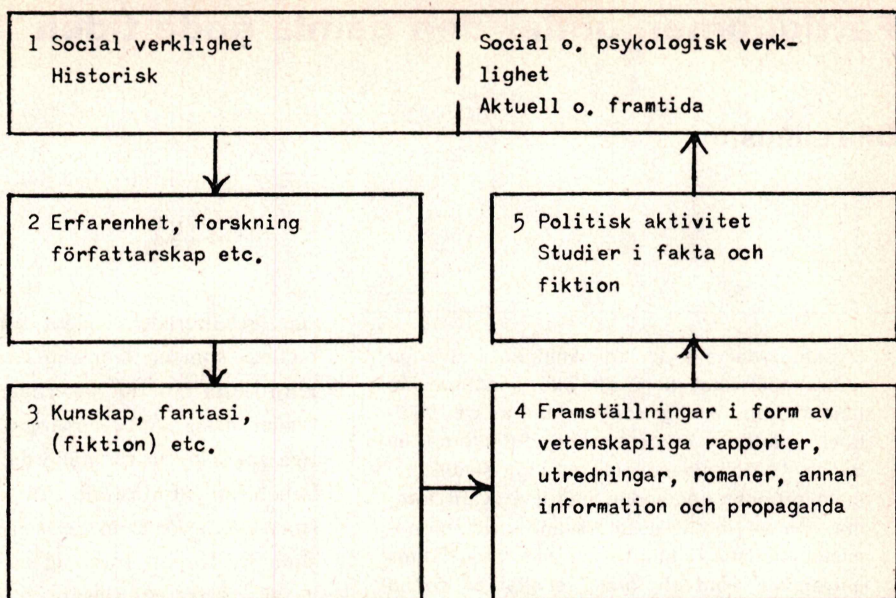

Fig II. Socialhistoria: meningsfulla verkningar

II kan sägas i korthet innebära följande (siffrorna hänvisar till de gemensamma numren på modeller-nas "rutor").

1. Båda modellerna utgår från den gångna sociala verkligheten.
2. Modell I begränsades till (egen) erfarenhet och till forskning. Modell II vidgar basen för det socialhistoriskt meningsfulla till skönlitterärt författarskap m m.
3. Man kan då inte, som i fig I, reducera resultatet att i sammanhanget gälla enbart "sann och meningsfull kunskap" utan man måste även räkna med ett psykologiskt innehåll i termer av "fantasi", "fiktion".
4. Då kan det historiskt meningsfulla inte heller begränsas till "samhällsnyttiga" framställningar i vetenskapliga rapporter e d. Inte bara officiella utredningar utan även socialhistoriska

romaner ("dokumentärromaner"), annan information och propaganda får, som i fig II, relevans.

5. I fig I tolkades det socialhistoriskt meningsfulla enbart i politiska termer. Även enligt modellen i fig II är socialhistoria en viktig politisk faktor, men den markerar

dels att det socialhistoriska inflödet till politiken är mycket större än fig I förutsätter

dels att inte enbart det politiskt relevanta är socialhistoriskt meningsfullt. Människor kan ha behållning och nöje av socialhistoria även som privatpersoner och inte enbart som politiker.

Därmed påverkar socialhistorien den aktuella och framtida verkligheten både socialt och individuellt, både politiskt och psykologiskt. Det socialhistoriskt meningsfulla har därför många fasoner — liksom näsorna i ordspråket.